

АКТУАЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ ЎСХОДНІХ СЛАВЯН

Бунакова Алеся Вітальеўна

настаўнік гісторыі ДУА «Сярэдняя школа № 1 г. Бялынічы
імя М. І. Пацкоўскага»
(г. Бялынічы, Рэспубліка Беларусь)

Культура ўсходніх славян з'яўляецца багатай спадчынай. У нашы дні многія спрабуюць адраджаць яе. У працэсах мінулага часта можна знайсці адказы на пытанні, якія чакаюць нас у будучым.

Для культуры ўсходніх славян характэрна шматбожжа, або політэізм – вера ў некалькіх багоў, кожнага з якіх шанавалі і славілі. У асноўным гэта было так ці інакш звязана з прыродай і прыроднымі з'явамі, а таксама ўрадлівасцю зямель і ўраджаем. Славяне наведвалі капішчы і свяцілішчы, прыносілі багам ахвяры, наладжвалі ў іх гонар святы. Былі ў іх і вешчунны (жрацы) – пасярэднікі паміж багамі і чалавекам.

Ва ўсходніх славян адбывалася абагаўленне прыроды. Славяне ставіліся да яе як да жывой істоты.

Існаваў культ продкаў, паважлівае стаўленне да старэйшых. У славян старэйшыя члены сям'і, а тым больш памерлых, заўсёды былі аб'ектам асаблівай павагі. Для памерлых праводзілі спецыяльныя помінальныя дні, якія захаваліся і сёння. А падчас існавання радавой абшчыны, племянных саюзаў заўсёды звярталіся да старэйшых, калі ўзнікала спрэчнае пытанне або праблема.

Маральныя каштоўнасці ўсходніх славян заключалі ў сабе наступныя рысы: міласэрнасць, дапамога слабым, абарона Радзімы і роду, узаемапавага і паразуменне ў сям'і, захаванне свайго гонару (было важным як для жанчыны, так і для мужчыны), выхаванне дзяцей у адпаведнасці з законамі роду. Гэта далёка не ўсе асаблівасці, але можна заўважыць, наколькі высокамаральнымі былі ўсходнія славяне. Нават на вайне, калі бралі ворага ў палон, яны абыходзіліся з ім чалавечна. Яны ніколі не ўсхвалялі сябе вышэй за іншыя народы, бо іх культура прадугледжвала роўнасць усіх людзей перад прыродай, Богам.

Духовная культура нашых продкаў была надзвычай багатая. Як і ў іншых старажытных культурах, усе галіны духоўнай творчасці славян былі ўзаемазвязаныя. Яны грунтаваліся на язычніцкіх уяўленнях пра навакольны свет. Першапачаткова людзі падзялілі ўсю прастору на свет бачны і нябачны, рэальны і ірэальны.

Як відаць, сусвет складаецца з трох частак: неба – свет багоў, зямля, населеная людзьмі, і падземны свет, насельнікі якога трымаюць на сабе цяжар зямной тоўшчы.

Больш за сто гадоў таму назад у рацэ Збруч быў знойдзены знамяціты збручскі ідал (захоўваецца ў Кракаўскім музеі). Гэта – чатырохгранны высокі каменны слуп, падзелены на тры ярусы, увянчаны чатырохаблічнай галавой бога ў шапцы, вельмі падобнай на галаўны ўбор рускіх князёў.

Славянскі пантэон багоў ўзначальваў Пярун – бог-грамабой. Шанаваліся таксама Волас (Вялес, Велес) – бог жывёлы, багачыя; Мокаш (Макаш) – багіня вільгачы, урадлівасці; Дажбог (Даждзьбог) – бог сонца, падавец добра. Вельмі папулярнай у старажытных славян была Берагіня (Жытняя Баба, Парадзіха) – правобраз Багародзіцы Аранты. Яе выява дагэтуль захавалася ў вышыўцы дамацканых ручнікоў, у разьбе па дрэве – жанчына ў шырокай спадніцы званом, з паднятымі рукамі, нязменна зліваецца з сімваламі жыцця і ўрадлівасці, напрыклад, з дрэвам, кветкамі, сонцам і рознымі жывымі істотамі.

Важнае месца ў вераваннях славян займаў культ продкаў, якія ахоўвалі род. Абагаўлены продак – Чур (або Шчур) аберагаў ад нячystай сілы або нечаканай небяспекі. У розных складаных сітуацыях і цяпер мы ўсклікаем: «Чур мяне!», гэта значыць, захоўвай мяне, дзед [1, с. 74].

Поўная залежнасць людзей ад навакольнага асяроддзя прывяла да таго, што яны сталі абагаўляць з'явы прыроды. Дрэвы, камяні, азёры былі наводненыя добрымі і злымі духамі. Першых можна было заклікаць на дапамогу, другіх задобрыць і абяшходзіць. Для абароны ад злых духаў з тоўстага бярвення будавалі жыллё, атачалі яго трывалым тынам або частаколам. Пры пабудове дома захоўвалі мноства правілаў. Забаранялася ўжываць бярвенні буяных дрэў (да іх адносіліся, напрыклад, тыя, што раслі ля скрыжаванняў дарог). Пачатку будаўніцтва звычайна папярэднічала прынясенне ў ахвяру хатняй жывёлы (каня, пеўня, курыцы). Магчыма, былі і чалавечыя ахвярапрынашэнні. Часта пад кут дома закладвалі конскую галаву, а паміж бярвення шматкі воўны – гэта павінна было прыносіць жыхарам дабрабыт [1, с. 73].

Дом быў не толькі крэпасцю, але і першым храмам старажытнага славяніна. Унутры дома знаходзіліся святыя прадметы – печ, стол, «чырвоны кут» з вышыванымі магічнымі ўзорамі ручнікамі. З удзелам гэтых асабліва шанаваных прадметаў здзяйсняліся хатнія свяшчэннаадзеіствы – радзільныя і пахавальныя абрады, вясельныя рытуалы. Печ была месцам знаходжання хатняга агню, да якога старажытныя славяне адчувалі глыбокую павагу. Лічылася абразай плюнуць у гэты агонь, ляяцца пры агні.

Праёмы ў сценах, дзверы, вокны атачалі драўлянай разьбой з выявамі, якія адпужвалі цёмныя сілы. Так складался традыцыйны ўпрыгожванне майстрамі сваіх тварэнняў. Самым распаўсюджаным малюнкам быў сімвал сонца – круг з прамымі або выгнутымі радыяльнымі лініямі ўнутры. Дах вячаўся вільчаком – разьбяной галавой каня ці птушкі. Па паданнях славян, конь быў звязаны са светлымі сіламі. Каб абараніць дом ад цёмных чар, часта на жэрдах заграды ўмацоўвалі конскія чаралы.

Месцамі пакланення багам і божствам былі капішчы, круглыя, пад адкрытым небам святыні з ідаламі ва ўнутраным круге. Гэтыя збудаванні называлі палацам або храмам. Крыніцы сведчаць і аб існаванні закрытых свяцілішчаў (храмаў).

Славянскія ўяўленні многабожжа лжалі ў аснове ўсёй жыццядзейнасці людзей, імі вызначаліся цыклы работ, звычаі, абрады, што ярка паказана ў кнігах Б.А. Рыбакова: «Змена часоў года і змена сельскагаспадарчых сезонаў суправаджаліся ўрачыстасцямі. У снежны славяне сустракалі суровага бога зімы Каляда. Увесну пачынаўся радасны цыкл святаў сонца. На Масленіцу пяклі бліны – сімвал сонца, праводзілі саламянае пудзіла бажства зімы, спальвалі яго за межамі вёскі, а часам адначасова запальвалі прасмоленае кола на высокай тычцы – яшчэ адзін сімвал сонца. Вогненнае кола на возыцы, запрэжанай двума коньмі – спадарожнікамі сонца, трывала ўвайшло і ў выяўленчае мастацтва... На Масленіцу, акрамя абрадавых скокаў, праводзіліся ваенныя гульні моладзі – кулачныя баі. Прылёт птушак азнаменоваўся абрадавым печывам – гаспадыні пяклі з цеста выявы жаўрукоў... Сустрэча лета адбывалася ў русальны тыдзень. У гэты тыдзень заключаліся шлюбы, спяваліся песні ў гонар Лады і Леля – заступнікаў кахання» [2, с. 37]. У нетрах паганскай культуры назапашваліся першыя астранамічныя, медыцынскія, біялагічныя, тэхнічныя, геаграфічныя веды. Вытокі выдатных рускіх казак, былін, прыказак, народнай музыкі і драматургіі, мастацкай творчасці гуляюцца ў далёкім мінулым. З спрадвечных часоў на Русі былі распаўсюджаны струнныя, смычковыя і іншыя музычныя інструменты. Без музыкі, песень, тэатральных паказаў былі немагчымыя ні святы, ні балаванне. Старажытная скульптура была аб'ектам пакланення ў паганскіх капішчах. На фібулах, бляшках, пласцінах можна сустрэць малюнкi змей, коней, пеўняў, ласёў, казлоў (водгукі скіфскага звярынага стылю).

Старажытнаславянскія плямёны аб'ядноўвала агульная праславянская мова, з якой выраслі асобныя славянскія мовы. Аднак сваяцтва слоў у мовах заставалася такім відавочным, што нават паслужыла, на думку некаторых даследчыкаў, прычынай агульнай назвы – славяне.

Пытанне аб усходнеславянскай пісьменнасці ў дахрысціянскі перыяд канчаткова не высветлена. Да нас дайшло нямала пісьмовых знакаў, якія пакуль што ўвогуле застаюцца нерасшыфраванымі. Тым не менш гаварыць пра шырокае распаўсюджванне пісьма ва ўсходніх славян можна, відаць, толькі з часу прыняцця хрысціянства.

Усходнія славяне задоўга да хрышчэння карысталіся пісьменствам. Археалагічныя раскопкі адкрываюць нямала старажытных прадметаў (сасудаў, надмагілляў, манет), пакрытых малюнкамі, якія нагадваюць пісьменнасць. Аднак іх тлумачэнне, мабыць, справа будучыні. Пра наяўнасць у славян пісьменства паведамляюць старажытныя грэчаскія і арабскія аўтары: паказваецца, што славяне пакідалі на магілах надпісы з імёнамі памерлых, што знакі выкарыстоўваліся пры прадраканнях будучага, што ў паслоў былі нейкія «граматы», што нават завяшчанні складаліся ў пісьмовым афармленні [3, с. 98].

У першай палове XI ст. пачалося летапісанне. Рукапісных царкоўных кніг XI–XIII стст. захавалася няшмат. Ёсць звесткі аб існаванні Полацкага летапісу, страчанага ў XVIII ст. Самай ранняй рукапіснай кнігай на Беларусі з'яўляецца Тураўскае евангелле (XI ст.). Летапісам гісторыі Кіеўскага, Тураўскага і іншых княстваў з'яўляецца «Аповесць мінулых гадоў», напісаная манахам Нестарам у пачатку XII ст., а таксама Іпацьеўскі летапісны звод.

Такім чынам, Русь да моманту стварэння адзінай цэнтралізаванай дзяржавы мела дастаткова высокі ўзровень матэрыяльнай і духоўнай культуры. Грамадская свядомасць будавалася на традыцыях адноснай свабоды, калектыўнай працы ў рамках абшчыны. Аднак у працэсе фарміравання феадальных адносін з'яўляецца залежнасць ад багатых і бедных. У славянскіх паданнях аб свеце злучыліся рэальныя і ірэальныя пачаткі. Чалавек адчуваў сваю залежнасць ад прыродных сіл.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Байбурын, А. К. Жыллё ў абрадах і паданнях усходніх славян / А. К. Байбурын. – М. : Навука, 1983. – 191 с.
2. Рыбакоў, Б. А. Мнагабожжа старажытнай Русі / Б. А. Рыбакоў. – М. : Навука, 1987. – 753 с.
3. Сядоў, В. В. Усходнія славяне ў VI–XIII стст. / В. В. Сядоў. – М. : Навука, 1982. – 328 с.